

**ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ & ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΛΥΚΕΙΩΝ**

ΣΑΒΒΑΤΟ 9 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2023

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A1.α. 1. Σωστό

«οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς»

2. Σωστό

«ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. Ἄνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι ... ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί. »

3. Λάθος

«Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπλου, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.»

β. 1. Το «αὐτὸ» αναφέρεται στο ἐθίζοντες της φράσης «οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς»

2. Το «τούτων» αναφέρεται στο τὰς ἐνεργείας της φράσης «Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιάς ἀποδιδόναι».

B1. Για τον Αριστοτέλη, η ἔξη της αρετῆς δεν είναι αφηρημένα μία στατική ενδοψυχική κατάσταση, ἀλλὰ συγκεκριμένη και συνειδητή ἐπιλογή τρόπου ζωῆς, η οποία εκδηλώνεται ἐμπρακτα. Το πεδίο ἐφαρμογῆς της αρετῆς εἶναι οἱ συναισθηματικές μεταβολές (πάθη) που βιώνει ο ἄνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας ἀλλὰ και οἱ καθημερινές ἀνθρώπινες σχέσεις. Η ἀριστοτελική ἠθική εἶναι πολιτική ἠθική. Ἐτσι, για να ἀναδείξει την κοινωνική διάσταση της αρετῆς, ο Αριστοτέλης ἐστιάζει σε τομείς της ἀνθρώπινης ζωῆς, ὅπως η συμπεριφορά μας προς τοὺς ἄλλους, ο τρόπος ἀντιμετώπισης ὅλων ὅσα προκαλοῦν φόβο, η δυνατότητα ἐλέγχου των ἐπιθυμιῶν και η διαχείριση της οργῆς.

Συγκεκριμένα, πράττοντες τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι, δηλαδή, στον τομέα των διαπροσωπικῶν σχέσεων ἄλλοι γίνονται δίκαιοι και ἄλλοι ἄδικοι, ἀνάλογα με τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται στους συνανθρώπους τους. Μάλιστα, τα συναλλάγματα εἶναι ὁλων των μορφῶν οι συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες, πρωτίστως οι οικονομικές. Αυτοῦ του εἶδους οι σχέσεις των συμπολιτῶν μεταξύ τους δεν εἶναι για τον Σταγειρίτη ἕνα επιμέρους ἢ περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στην κοινωνία. Εἶναι ἡ συγκεκριμενοποίηση της ἀλλαγῆς, της ανταλλακτικῆς σχέσης μεταξύ των συμπολιτῶν. Και ἡ σχέση αὐτή εἶναι ἰδρυτικῆ και συστατικῆ για την κοινωνία. Επιτυγχάνεται, κατεξοχήν, με τον εξισωτικό για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες ρόλο του νομίσματος (χρήματος). Βλ. Ἠθικὰ Νικομάχεια 1133b17-18: οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτ' ἀλλαγῆ ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότης μὴ οὔσης συμμετρίας [: γιατί αν δεν υπήρχε ανταλλαγή, δεν θα υπήρχαν σχέσεις μεταξύ των ἀνθρώπων· οὔτε ανταλλαγή θα υπήρχε, αν δεν υπήρχε ἰσότητα· οὔτε ἰσότητα, αν ὅλα τα ἀγαθὰ δεν μπορούσαν να μετρηθῶν με ἕνα κοινὸ μέτρο –μετάφραση Δ. Λυπουρλής]. Κατὰ προέκταση, τα συναλλάγματα εἶναι ἕνα σημαντικό πεδίο ἀνάπτυξης και ἐμφάνισης ἠθικῶν σχέσεων.

Επιπλέον, πράττοντες τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί. Ἀπέναντι σε ὅλα ὅσα προκαλοῦν φόβο, ἄλλοι συνηθίζουν να φοβούνται και ἔτσι γίνονται δειλοί, ἄλλοι ὁμως συνηθίζουν να δείχνουν θάρρος και γίνονται γενναῖοι. Ὡς προς το πάθος του φόβου συναντώνται οι ἠθικές στάσεις (ἔξεις) της ἀνδρείας, της δειλίας και του θράσους (και οι ἀντίστοιχοι ἀνθρώπινοι τύποι). Βλ. Ἠθικὰ Νικομάχεια 1104a20-22: ὃ τε γὰρ πάντα φεύγων καὶ φοβούμενος καὶ μηδὲν ὑπομένων δειλὸς γίνεται, ὃ τε μηδὲν ὄλως φοβούμενος ἀλλὰ πρὸς πάντα βαδίζων θρασὺς [: πραγματικά, ὁ ἀνθρώπος που συστηματικὰ τρέπεται σε φυγή μπροστὰ στο καθετί, γίνεται δειλός· ὁ ἀνθρώπος, ἀπὸ την ἄλλη, που δεν φοβάται τίποτε και βγαίνει να ἀντιμετωπίζει το καθετί, γίνεται ἀπόκοτος]· και 1104b1-3: ἐθιζόμενοι γὰρ καταφρονεῖν τῶν φοβερῶν καὶ ὑπομένειν αὐτὰ γινόμεθα ἀνδρεῖοι, καὶ γενόμενοι μάλιστα δυνησόμεθα ὑπομένειν τὰ φοβερά [: αποκτώντας σιγά σιγά τη συνήθεια

να περιφρονούμε τα πράγματα που προκαλούν φόβο και να τα αντιμετωπίζουμε, γινόμαστε ανδρείοι, και όταν γίνουμε, έχουμε πια σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δύναμη να τα αντιμετωπίζουμε – μετάφραση Δ. Λυπουρλής].

Ως προς τις επιθυμίες, οἱ μὲν γὰρ σώφρονες, ἄλλοι συνηθίζουν να τις αντιμετωπίζουν συγκρατημένα και γίνονται εγκρατεῖς, ενώ ἄλλοι συνηθίζουν να υποκύπτουν σε αυτές και γίνονται ἀκόλαστοι. Η ἐπιθυμία είναι βασική βιολογική και ψυχολογική λειτουργία του ἀνθρώπου: κυριότερες μορφές της είναι στον Ἀριστοτέλη η ἐπιθυμία για τροφές και η σεξουαλική ἐπιθυμία. Ως τέτοια η ἐπιθυμία είναι ἀπό ηθική ἀποψη ουδέτερη. Η διαχείρισή της ὅμως, τονίζει ο φιλόσοφος, ἔχει μεγάλη σημασία. Ἄνθρωποι που δεν μπορούν καθόλου να ἐλέγξουν τις ἐπιθυμίες τους χαρακτηρίζονται ἀκόλαστοι, ενώ στο ἄλλο ἄκρο, της παντελούς ἀδιαφορίας, βρίσκονται οἱ ἀναίσθητοι· στη μέση βρίσκονται οἱ σώφρονες, ὅσοι δηλαδή διατηροῦν σώας τὰς φρένας και ἐλέγχουν λογικά τις ἐπιθυμίες τους.

Τέλος, ως προς ὅσα προκαλοῦν ὀργή, ἄλλοι συνηθίζουν να τα αντιμετωπίζουν ἡρεμα και γίνονται πράοι, ἄλλοι, ωστόσο, συνηθίζουν να τα αντιμετωπίζουν με βίαια ξεσπάσματα και γίνονται οξύθυμοι, ὀργίλοι. Σύμφωνα με τη διδασκαλία της Ρητορικής (1378a κ.ε.), η ὀργή είναι η δυνατή ἐπιθυμία να πάρουμε ἐκδίκηση για μια συμπεριφορά που ἐκτιμούμε ὅτι ἀπαξίωσε ἐμὰς προσωπικά ἢ τους οικείους μας· η ἀπαξίωση αὐτή μας προκαλεῖ βέβαια στενοχώρια, πόσο μάλλον ὅταν είναι (ἢ θεωρούμε πως είναι) τελείως ἀνάρμοστη και ἀδικαιολόγητη. Η ὀργή στρέφεται κάθε φορά ἐνάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Στο πάθος της ὀργῆς ἀντιστοιχοῦν οἱ ἐξῆς ηθικές στάσεις: ὀργιλότης, ἀναισθησία, πραότης (και οἱ ἀντίστοιχοι ἀνθρώπινοι τύποι).

Με τα ἀντιθετικά ζεύγη φοβεῖσθαι - θαρρεῖν, οἱ μὲν ἀνδρείοι - οἱ δὲ δειλοὶ και με το χιαστό σχῆμα φοβεῖσθαι - θαρρεῖν, οἱ μὲν ἀνδρείοι - οἱ δὲ δειλοὶ παρουσιάζονται με ἐμφαση δύο τρόποι συμπεριφοράς στις περιστάσεις που προκαλοῦν φόβο, ἐκ των ὁποίων ο ἕνας ὀδηγεῖ στην ἀπόκτηση ἀρετῆς, της ἀνδρείας, ενώ ο ἄλλος ὄχι.

B2. Στο δοθέν παράλληλο κείμενο από Το Κοινωνικό Συμβόλαιο του Rousseau γίνεται λόγος, όπως και στην πρώτη παράγραφο του αρχαίου κειμένου, για τον ρόλο του νομοθέτη. Διατυπώνεται η άποψη ότι ο νομοθέτης οφείλει να διαθέτει την πίστη πως μπορεί με τους νόμους που θεσπίζει να βελτιώσει τη φύση του ανθρώπου. Όποιος νομοθετεί, πρέπει να στοχεύει στον περιορισμό του εγωκεντρισμού και στη μετατροπή του ατόμου σε πολίτη, ο οποίος κατανοεί ότι αποτελεί μέρος ενός συνόλου και αντιλαμβάνεται τη θέση και τον ρόλο του μέσα στην πολιτειακά οργανωμένη κοινωνία. Αυτό, όμως, για να επιτευχθεί, απαιτεί την κατάκτηση της ηθικής, στην οποία μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά ο νομοθέτης με τη θέσπιση κατάλληλων νόμων.

Ο Αριστοτέλης στο κείμενο αναφοράς υποστηρίζει ότι βασικός στόχος και επιδίωξη των νομοθετών είναι να βοηθήσουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οί γάρ νομοθέται τούς πολίτας ἐθίζοντες ποιούσιν ἀγαθούς»). Εξάλλου, η αριστοτελική ηθική είναι πολιτική ηθική. Στο επιχείρημα αυτό εντοπίζεται και η γενικότερη αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι το άτομο δεν λειτουργεί αποκλειστικά και μόνο για χάρη του εαυτού του, αλλά και για χάρη του κοινού καλού. Έτσι και οι νομοθέτες λειτουργούν με βάση τον γνώμονα αυτό. Άλλωστε, αποτελεί πάγια αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι ο νόμος δεν αποβλέπει απλώς στην αποτροπή και τιμωρία των παραβατικών συμπεριφορών, αλλά παιδαγωγεί διά βίου τους πολίτες και τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές. Αυτή είναι και η θέση του Αριστοτέλη: ο νομοθέτης οὐκ ἔῃ τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει (Ἠθικὰ Μεγάλαι, 1.9.9.2-3, 1187a14-15). Με αυτό τον τρόπο ο νόμος λειτουργεί ως ισχυρός παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία.

Συμπεραίνουμε, συνεπώς, ότι τόσο στο δοθέν παράλληλο κείμενο όσο και στο κείμενο αναφοράς γίνεται λόγος για τον παιδαγωγικό ρόλο των νομοθετών, οι οποίοι μπορούν να συμβάλλουν στην ηθική διαπαιδαγώγηση των πολιτών. Οι τελευταίοι διαθέτοντας την ηθική θα έχουν τη δυνατότητα να συνυπάρχουν αρμονικά με τους συμπολίτες τους και έτσι θα εξασφαλιστεί η συνοχή και η ενότητα, όροι απαραίτητοι, προκειμένου να επιτευχθεί η πρόοδος, η εξέλιξη και η ευδαιμονία του συνόλου. Άλλωστε, η ηθική αρετή δεν είναι ατομική αλλά κοινωνικοπολιτική, αφού καθρεφτίζεται στις σχέσεις του πολίτη με τους άλλους και με την πολιτεία.

B3. 1.απαράλλακτα, 2. Απαλλαγή, 3.εναλλαγή, 4. Ανταλλαγή, 5.αδιάλλακτες.

B4. 1-β, 2-α, 3-β, 4-β, 5-α.

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

- Γ1.** Όταν αποκτήσαμε το παιδί, η μητέρα το θήλαζε· για να μην κινδυνεύει λοιπόν, όποτε χρειαζόταν να το πλύνει, κατεβαίνοντας τη σκάλα, έμενα εγώ πάνω και οι γυναίκες κάτω. Και είχαμε ήδη συνηθίσει τόσο, ώστε πολλές φορές η γυναίκα μου έφευγε και πήγαινε να κοιμηθεί κάτω με το παιδί, για να το θηλάζει και να μην κλαίει. Αυτά γίνονταν έτσι για πολύν καιρό· και εγώ ποτέ δεν υποψιάστηκα, αλλά υπήρξα τόσο αφελής, ώστε νόμιζα πως η γυναίκα μου ήταν η πιο ηθική από όλες μέσα στην πόλη.
- Γ2.** Όταν ο απατημένος σύζυγος επέστρεψε κάποτε στο σπίτι από τα κτήματα χωρίς να τον περιμένουν, η σύζυγος προσπάθησε να καλύψει την απιστία της. Αρχικά, η υπηρέτρια ενοχλούσε επίτηδες το μωρό για να κλαίει (τὸ παιδίον ἐβόα καὶ ἐδυσκόλαιεν ὑπὸ τῆς θεραπαίνης ἐπίτηδες λυπούμενον), επειδή ο εραστής της γυναίκας του ήταν μέσα στο σπίτι. Ενώ εκείνος έλεγε στη γυναίκα του να κατέβει κάτω και να θηλάσει το παιδί, για να σταματήσει να κλαίει, εκείνη, για να τον εξαπατήσει, παρίστανε ότι δεν ήθελε, διότι υποτίθεται ότι ήταν χαρούμενη που έβλεπε στο σπίτι έπειτα από τόσο καιρό τον σύζυγό της (ἢ δὲ τὸ μὲν πρῶτον οὐκ ᾔθελεν, ὡς ἂν ἀσμένη με ἑορακυῖα ἤκοντα διὰ χρόνου). Όταν μάλιστα εκείνος εκνευρισμένος επέμενε να πάει, αυτή τον κατηγορήσε ότι την διώχνει, για να ερωτοτροπεί με τη μικρή υπηρέτρια, στην οποία, όπως ισχυρίστηκε, όταν ήταν μεθυσμένος στο παρελθόν είχε επιτεθεί (ἔφη «πειρᾶς ἔνταῦθα τὴν παιδίσκην· καὶ πρότερον δὲ μεθύων εἶλκες αὐτήν»). Επιπλέον, όταν εκείνη σηκώθηκε, έκλεισε την πόρτα και δήθεν αστείευόμενη τον κλείδωσε μέσα (ἐκείνη δὲ ἀναστᾶσα καὶ ἀπιοῦσα προστίθησι τὴν θύραν, προσποιουμένη παίζειν), προφανώς για να έχει τη δυνατότητα να βγάλει από το σπίτι τον εραστή της.

Γ3.α. «πρῶτον»: θετικός: λείπει, διότι παράγεται από την πρόθεση πρό,
Συγκριτικός: πρότερον

β. «καί ἡμεῖς μὲν ἐγελῶμεν, ἐκεῖναι δὲ ἀναστᾶσαι καὶ ἀπιούσαι
προσιθέασι τὰς θύρας

Γ4. α. ἡμῖν: δοτική προσωπική κτητική στο ἐγένετο
καθευδήσουσα: τελική μετοχή, ως επιρρηματικός προσδιορισμός
του σκοπού στο ρήμα ἀπήει
ὡς τὸ παιδίον: εμπρόθετος επιρρηματικός προσδιορισμός που
δηλώνει κατεύθυνση σε πρόσωπο και προσδιορίζει
το καθευδήσουσα

αὐτῶ: ἔμμεσο αντικείμενο στο ρήμα διδῶ

κλᾶον: κατηγορηματική μετοχή από το ρήμα παύσεται

ἀσμένη: επιρρηματικό κατηγορούμενο του τρόπου στο ἔορακυῖα
και αναφέρεται στο ἡ δὲ

ἔορακυῖα: αιτιολογική μετοχή, υποκειμενικής αιτιολογίας, που
συνοδεύεται από το μόριο ὡς, συνημμένη στο
υποκείμενο ἡ δὲ, ως επιρρηματικός προσδιορισμός
της αιτίας στο ρήμα οὐκ ἤθελεν

β. ὧ γύναι, ἄπιθι καὶ δός τῷ παιδίῳ τὸν τιθόν

